

האינטלקטואלים ומולדתם

ריימון ארון

הסוציולוג, המדינאי והפובליציסט ריימון ארון (1905–1983) תפס עמדה ייחודית בסצנה האינטלקטואלית בצרפת. ארון, שפרסם שורה של חיבורים קלסיים על החברה המודרנית – ובהם הדמוקרטיה והטוטליטריות (1965), הרצאות על החברה התעשייתית (1967) והקדמה ואכזבוחיה (1968) – לא היסס להתייבב נגד הלכי הרוח השולטים באקדמיה ובציבור הרחב בארצו. כך יצא נגד הפילוסוף ז'אן פול סארטר ובני חוגו בשל תמיכתם הנלהבת במרקסיזם; ביקר את שרל דה־גול על מדיניותו הבדלנית כלפי האמריקנים, שבהם ראה בעלי ברית חשובים בהתמודדות עם האיום הסובייטי; ותקף את מורכב הלב של עמיתיו מן האוניברסיטה לנוכח מרד הסטודנטים שפרץ בשנת 1968. לעומת זאת, ארון גם התנגד בחריפות לקולוניאליזם וצידד בנסיגת צרפת מאלג'יריה.

מאמר זה התפרסם כפרק בספר האופיום של האינטלקטואלים, שיצא לאור בשנת 1955. ארון מנתח בו את הטיותיה הפוליטיות של האינטליגנציה ואת מעמדה הייחודי בקרב אומות שונות במערב. אמת, כמה מאבחנותיו אינן עוד כה אקטואליות: ברי, למשל, שחננו של הקומוניזם הסובייטי סר זה מכבר בעיני אנשי הרוח האירופים, כשם שקשה לייחס היום פטריסטייות יתרה לעילית האקדמית האמריקנית, בוגרת שנות השישים הסוערות. עם זאת, טיעוניו המרכזיים של המחבר, והסבריו לגבי שורשי הרדיקליות הפוליטית של האינטלקטואלים, שרירים ותקפים היום כשם שהיו בעת שהועלו על הכתב.

בכל חברה אנושית בעבר היו כמה מרכיבים קבועים: לבלרים, שאיישו את המינהל הציבורי והפרטי; אנשי ספר או אמנים, שהיו אמונים על מסירת המורשת התרבותית או על העשרתה; ומומחים, אנשי משפט שהעמידו ידע לרשותם של שליטים, בעלי ממון שלימדו אותם את אמנות ההתנצחות, או מלומדים שפענחו את סודות הטבע ולימדו את בני האדם כיצד לרפא מחלות ולנצח בקרבות. אף לא אחת משלוש הקטגוריות הללו איננה עוד חלק מן התרבות המודרנית. עם זאת, לתרבות זו יש מאפיינים ייחודיים המשפיעים על שיעורם הכמותי ועל מעמדם של האינטלקטואלים שבתוכה.

חלוקת כוח האדם בין העיסוקים השונים משתנה עם התפתחות הכלכלה: אחוז כוח האדם המועסק בתעשייה גדל, היקפו בחקלאות קטן, ולעומתם המגזר הקרוי "שלישוני", מגזר השירותים והמינהל, המקיף מקצועות מגוונים שתפארתם וזוהרם אינם שווים – למן הפקיד-הבלבר בלשכתו ועד לחוקר במעבדתו – תופח והולך. שיעורם של העובדים שאינם עובדי כפיים בחברות התעשייתיות המודרניות גבוה יותר בהשוואה לחברות העבר, הן במספרים מוחלטים והן במספרים יחסיים. הארגון, הטכניקה והמינהל נעשו מורכבים יותר ויותר, כמו הייתה תכליתם לצמצם עד לכלל פשטות מוחלטת את פעולותיהם של עובדי הכפיים.

הכלכלה המודרנית דורשת שהפרולטרנים ידעו קרוא וכתוב. ככל שהחברות נעשות עניות פחות, הן מייחדות סכומים גדלים והולכים להשכלת בני הנוער: החינוך התיכוני נמשך זמן רב יותר, ובכל דור הוא ניתן לפלח גדול יותר מן האוכלוסייה בהשוואה לדור שלפניו.

שלוש הקטגוריות המתייחסות לעובדים שאינם עובדי כפיים – לבלרים, מומחים ואנשי ספר – מתרחבות בזמנית, אם לא באותו קצב ממש. הביורוקרטיה מציעה תעסוקה לבלרים בעלי כישורים דלים; הכשרת העובדים וניהול התעשייה דורשים מומחים רבים והתמחות גדלה והולכת; ואילו בתי הספר, האוניברסיטאות וכלי התקשורת או הבידור מעסיקים אנשי עט, אמנים, טכנאים של דיבור וכתובה או אנשים שיש ביכולתם לפשט את התרבות ולשוות לה חזות פופולרית. לעתים מדרדרת ההשתלבות בכלי התקשורת או הבידור את איש הרוח לדרגת מומחה בינוני: הסופר נעשה למשכתב. אכן, ריבוי המשרות הוא עובדה מכרעת בחשיבותה, שאינה נעלמת מעיני איש, אך לא תמיד עומדים על מלוא משמעותה.

לא בכל הזמנים הסתגרו מומחים או משכילים במין "רפובליקות" * בפני עצמן, קנאיות לעצמאותן. במשך מאות שנים לא היו ההוגים והאמנים מנותקים מבחינה רוחנית מאנשי הכמורה ומן הפקידות, כלומר מאלה שתפקידם היה לשמר או לפרש את האמונות המקובלות של הכנסייה ושל המלוכה. מבחינה חברתית הם היו תלויים באלה שסיפקו להם את אמצעי מחייתם – בבעלי השררה, בכנסייה או במדינה. מסיבה זו, עם השינוי שחל במקורות החסות ובמאפייניו של המעמד המתורבת, חלה תמורה לא רק במעמדו של האמן אלא גם במשמעותה של האמנות. אין ספק כי קיים שוני מהותי בין האמנות של המאמינים, המיועדת למאמינים, ובין האמנות הנוצרת בחסות שליטים חילוניים או סוחרים.

אנשי המדע נהנים בימינו מסמכות ומיוקרה המגוננות עליהם מפני לחצי הכנסייה (יוצאי הדופן בעניין זה הם כה נדירים עד שבסופו של דבר הם נעדרים כל חשיבות). כיום אין עוררין עוד על עצם הזכות למחקר חופשי, אפילו בעניינים הנוגעים לדוגמה, כמו שאלת מוצא האדם או הולדת הנצרות. ככל שהציבור מתרחב והפטרונים נעלמים, זוכים הסופרים והאמנים לחירות גוברת הנקנית במחיר סיכון ביטחונם הכלכלי (ואף עניין זה מתאזן על ידי האפשרויות שנפתחו בפניהם להרוויח את לחמם בעיסוק שאין לו קשר לפעילותם היצירתית). גם המעסיקים הפרטיים וגם המדינה אינם משלמים בלא לדרוש תמורה; אך חברות הסרטים והאוניברסיטאות אינן כופות בדרך כלל את הלך מחשבתן מחוץ לאולפנים או לאולמי ההרצאות.

כל המשטרים הפוליטיים מאפשרים כר פעולה נרחב לאלה שחוננו בכישרון לתפעל מילים ורעיונות. מי שיושב כיום על כס השלטון אינו המצביא, שזכה לתהילה בשל אומץ לבו או מזלו הטוב, אלא הנואם, זה שיודע לשכנע בכוח דיבורו את ההמונים, את הבוחרים או את הקונגרס. מלומדים ומשכילים מעולם לא סירבו לתת לגיטימציה לשלטון, אך בתקופתנו השלטון זקוק דווקא למומחים באמנות הדיבור. התיאורטיקן והתועמלן מתמזגים בימינו לאיש אחד: המזכיר הכללי של המפלגה מגבש את המצע, ובה בעת מנהיג את המהפכה.

* ארון מתייחס כאן, למושג 'רפובליקה ספרותית', שטבע ההיסטוריון ומבקר הספרות היפוליט טן (Hypolyte Taine) במאה התשע-עשרה.

על האינטליגנציה

רבים יותר, חופשיים יותר, קרובים יותר לעמדות שלטון – כך נראים בזמננו אלה המשתייכים לקטגוריה החברתית שאנו מכנים בכינוי המעורפל "האינטליגנציה". מגוון ההגדרות שהוצעו למושג זה עשוי ללמד אותנו דבר מה; הוא מבליט את המאפיינים השונים של כל הכלולים בקטגוריה.

התפיסה הרחבה ביותר כוללת בקטגוריה זו כל עובד שאינו עובד כפיים. עם זאת, בצרפת איש לא יכנה בשם אינטלקטואל פקיד במשרד, אפילו אם הוא למד באוניברסיטה וקיבל תואר בוגר. מששולב במפעל קולקטיבי והוגבל לפעילות של מוציא לפועל, בעל הדיפלומה הוא רק "פועל שחור" שמכונת הכתיבה היא כלי מלאכתו. התנאים הדרושים כדי להיות ראוי לשם אינטלקטואל מתרבים ככל שגדל מספרם של העובדים שאינם עובדי כפיים, כלומר בד בבד עם ההתפתחות הכלכלית. במדינה מתפתחת ייחשב כל בעל דיפלומה לאינטלקטואל – והגדרה זו לא תהיה משוללת יסוד. צעיר ממדינה ערבית שבא ללמוד בצרפת, מסגל לו ביחס למולדתו עמדה טיפוסית למשכילים. "האיש מארץ הפלאות" שסיים את לימודיו באוניברסיטה כמוהו בארצו כסופר במערב.

תפיסה אחרת, מצמצמת יותר, של המושג, כוללת בו את המומחים ואת המשכילים. הגבול בין הסופרים, אנשי העט, למומחים, איננו חד, וקיים מעבר רציף מקטגוריה אחת לאחרת. מומחים מסוימים כגון רופאים, נשאים עצמאיים ועוסקים במה שמכונה המקצועות החופשיים. לפיכך ההבחנה בין "עצמאים" ל"מקבלי משכורת", המשפיעה לעתים על דרכי המחשבה, היא משנית: הרופאים העובדים בשירותי הבריאות הממלכתיים אינם חדלים להיות אינטלקטואלים (אם בכלל היו כאלה אי פעם) רק משום שהם מקבלים שכר. האם ההבחנה המכרעת קשורה אפוא באופייה של העבודה שאיננה מלאכת כפיים? המהנדס והרופא עוסקים בטבע הלא-אורגני או בתופעות החיים, ואילו הסופר והאמן מתמודדים עם מילים, חומר שאותו הם לשים לאורו של רעיון. אם כך, המשפטנים והמינהלנים, המתפעלים מילים ובני אדם, משתייכים לקטגוריה הכוללת את הסופרים והאמנים, בשעה שבעצם הם דומים יותר למומחים, למהנדסים או לרופאים.

חוסר הבהירות הזה מקורו בעובדה שמושג האינטלקטואל מאגד בתוכו מספר מאפיינים שאינם מתקיימים תמיד ב־זמנית. על מנת להבהיר את המושג בדרך הטובה ביותר נבחן קודם כל את "המקרים המובהקים" בטרם נעסוק במקרים גבוליים יותר.

מחברי הרומנים, הציירים, הפסלים והפילוסופים נמצאים, לפי גישה זו, במעגל הפנימי של האינטלקטואלים, שכן הם חיים לשם האינטלקט ומתוך הפעלת האינטלקט. אם הערך של פעילותם נחשב לאמת מידה, אפשר לרדת בסולם ההערכה מבלזק לאז'ן סי, מפרוסט למחברי רומנים ורודים או שחורים*, ועד למחברי "סיפורים קטנים מהחיים" בעיתונים היומיים. אמנים הפועלים בלי לחדש, בלי להביא לעולם צורות או רעיונות חדשים, פרופסורים בקתדראות שלהם, חוקרים במעבדותיהם – כל אלה מאכלסים את קהילת התרבות והידע. מתחתם בסולם ניצבים עובדי העיתונות והרדיו, המביאים לידיעת הציבור את פרי מחשבתם של אחרים ומקיימים את הקשר בין "הנבחרים" לקהל הרחב. מנקודת המבט הזאת, מרכזה של הקטגוריה שאנו דנים בה הוא היוצרים במלוא מובן המילה, ושוליה הם התחום המטושטש שבו חדלים סוכני התרבות הפופולרית להעביר, לסנן ולעבד את ההישגים הרוחניים, ומתחילים לבגוד: בהיותם להוטים אחר הצלחה או כסף, עבדים לטעמו המשווער של הציבור, הם נעשים אדישים לערכים שהם מתיימרים לשרת.

חסרונן של ניתוח מסוג זה הוא בהתעלמותו משני שיקולים: הסיטואציה החברתית, משמע מקור ההכנסה של היוצרים או של סוכני התרבות הפופולרית מחד גיסא, והמטרה, התיאורטית או המעשית, של פעילותם מאידך גיסא. הרשות בידינו, בדיעבד, לכנות את פסקל או את דקרט – האחד בן למשפחה בורגנית של מכהנים-בפרלמנט והאחר "אביר", בעל אחוזה – בשם אינטלקטואלים. ואולם במאה השבע-עשרה לא חשב איש לשייכם לקטגוריה זו, משום שהם עסקו בפילוסופיה כתחביב. הללו כמובן אינם פחות אינטלקטואלים מאנשי המקצוע, אם נותנים את הדעת על איכותם הרוחנית או על אופייה של פעילותם, אך פעילות זו אינה מגדירה אותם מבחינה חברתית.¹ בחברות המודרניות גדל מספרם של העוסקים במקצועות העיוניים, ואילו מספר החובבים, העוסקים ביצירה רוחנית "לשמה", קטן.

* כלומר רומנים רומנטיים או מותחני פשע בלשיים.

מצד אחר, פרופסור למשפטים נראה לנו ראוי יותר לתואר אינטלקטואל מאשר עורך דין, ופרופסור לכלכלה מדינית ראוי לו יותר מעיתונאי המפרש את מהלכיה החולפים של הפוליטיקה. כלום הסיבה לכך היא שהאחרון מקבל בדרך כלל את משכורתו ממוסד קפיטליסטי, בעוד הראשון הוא עובד מדינה? דומה שאין זה כך, שהרי בדוגמה הראשונה, עורך הדין הוא דווקא בעל המקצוע העצמאי, בעוד שהפרופסור למשפטים הוא עובד מדינה. האחרון נראה לנו אינטלקטואלי יותר משום שאין לו כל יעד זולת שימור, העברה או הרחבת הדעת כשלעצמה.²

הניתוחים הללו אינם מאפשרים לנו לדבוק בהגדרה אחת באופן דוגמטי; הם רק ממחישים עד כמה רב מספרן של ההגדרות השונות. באפשרותנו לראות במספרם הרב של המומחים את אחת התכונות העיקריות של החברות התעשייתיות, ולכנות בשם אינטליגנציה את כל האנשים שרכשו באוניברסיטאות ובמוסדות הטכניון את הכישורים ההכרחיים לשם עיסוק במקצועות טכניים ובירוקרטיים אלו. או אז יהא עלינו להציב את הסופרים, את אנשי המדע ואת האמנים היוצרים בשורה הראשונה, את הפרופסורים ואת המבקרים בשורה השנייה, את סוכני התרבות הפופולרית ואת העיתונאים בשורה השלישית, כאשר אנשי המקצוע – הרופאים, המשפטנים והמהנדסים – מוצאים מן הקטגוריה הזאת ככל שהם מקדישים את עצמם להישגים של יעילות ועניינים בתרבות מתפוגג. בברית-המועצות נוטים לאמץ את ההגדרה הראשונה: בעיניהם, האינטליגנציה הטכנית היא התגלמות המושג הזה, והסופרים עצמם נחשבים למהנדסי הנפש. במערב נוטים לעתים קרובות להגדרה השנייה, שגבולותיה משורטטים ביתר הדגשה על ידי צמצומה לאלה ש"מקצועם העיקרי הוא לכתוב, ללמד, להטיף, להופיע על הבמה, לעסוק באמנויות או בכתיבה".³

המונח אינטליגנציה הופיע לראשונה ברוסיה ככל הנראה במאה התשע-עשרה: אלה שלמדו באוניברסיטאות וספגו תרבות, בדרך כלל ממקור מערבי, היו קבוצה קטנה, שלא הייתה חלק מן המסגרות המסורתיות. הם הגיעו מקרב המשפחות האריסטוקרטיות, מן הבורגנות הזעירה ואפילו ממשפחות איכרים אמידות; כמי שנותקו מן החברה הישנה, הם חשו מאוחדים מתוקף הידע שרכשו והעמדות שאימצו כלפי הסדר החברתי והמדיני. כל אלה, נוסף על הרוח המדעית והרעיונות הליברליים של התקופה, תרמו לנטייתם של האינטליגנציה למהפכנות.

בחברות שבהן צמחה התרבות המודרנית באופן ספונטני והדרגתי מן המסורת המקומית, לא נשאה ההתנתקות מן העבר אותו אופי פתאומי ואלים. שונותם של בוגרי האוניברסיטאות משאר חלקי החברה לא הייתה כה בולטת, והם לא השליכו בנחרצות מאחורי גבם את מבנה החיים הקהילתיים שעוצב מדור־דור. אף על פי כן הם הואשמו – ועדיין מוסיפים להאשימם – בהתססת מהפכות, האשמה שהאינטלקטואל איש השמאל רואה בה מחמאה: שהרי אלמלא המהפכנים, הנחושים להתעלות מעל להווה, היו עוולות העבר נמשכות.

אך במובן מסוים, ההאשמה הזאת אינה מבוססת. אין זו אמת שהאינטלקטואלים, מעצם טבעם, עוינים את כל החברות הקיימות. המשכילים הסינים הקדומים הגנו על הדוקטרינה – שהייתה מוסרית יותר מדתית – שהעניקה להם את מעמדם בחזית החברה וקידשה את ההיררכיה הקיימת. המלכים והשליטים למיניהם, גיבורים שזכו בתהילה וסוחרים שהתעשרו, מצאו תמיד בסביבתם משוררים (שלא היו בהכרח פייטנים גרועים) שחיברו לכבודם שירים. לא באתונה ולא בפריז, לא במאה החמישית לפני הספירה ולא במאה התשע־עשרה לספירה – בשום מקום ובשום תקופה לא נטו הסופר או הפילוסוף לצדד בעם, בחירות או בקדמה כעניין מובן מאליה. בתוך חומות אתונה היה אפשר לפגוש מעריצים רבים של ספרטה, כשם שלרייך השלישי או לברית־המועצות נמצאו חסידים בסלונים ובבתי הקפה שבגדה השמאלית בפריז.⁴

לכל התורות, לכל המפלגות והנטיות הפוליטיות – מסורתנות, ליברליזם, דמוקרטיה, לאומיות, פשיזם, קומוניזם – היו ומוסיפים להיות מנהיגים בעלי סמכות והוגים. האינטלקטואלים שבכל מחנה הם היודעים לעבד את הרעיונות או את האינטרסים לכלל תיאוריה. מעצם הגדרתם אין הם מסתפקים בחיים כשלעצמם; הם מבקשים "לחשוב" את קיומם.

עם זאת, יש יסוד של אמת בקלישאה שלפיה האינטלקטואלים הם מהפכנים מעצם עיסוקם, טענה שסוציולוגים שבו לבססה לאחרונה באופן מעודן יותר.

להלכה – ועל פי רוב גם למעשה – חוגי האינטליגנציה לעולם אינם סוגרים את שעריהם בפני מצטרפים חדשים. כל מועמד מועדף, המגדיר את עצמו במונחים של ידע או סגולות של אינטלקט, פותח את הדלת, לעתים נגד רצונו, להצטרפותם של מוכשרים ממנו. אפלטון השתייך למפלגת האריסטוקרטים, ועם זאת טען שהעבדים מסוגלים ללמוד אמיתות מתמטיות.

אריסטו לא הכחיש את ההכרח החברתי שבעבודתו, אך הוא חתר תחת יסודותיה. הוא סתר את הטענה שכל אדם בחברה תופס את המקום התואם את טבעו, וכששכב על ערש דווי שחרר את עבדיו, שאולי לא נולדו לעבודות. במובן זה, מי שהוא אינטלקטואל על פי עיסוקו יתקשה לפסול דה יורה את הדמוקרטיה, גם אם בפועל תהיה בכך הדגשה יתרה של האריסטוקרטיות דה פקטו שלו: אכן, רק מעטים מסוגלים להעפיל אל גבהי ההוויה שבה פועל האינטלקטואל.

המקורות המעמדיים שמהם מגיעים אנשי האינטליגנציה משתנים לפי אופייה של החברה. דומה שמערכת הבחינות המיוחדת לסיני אפשרה את קידום של בני איכרים, אף כי אין תמימות דעים בנוגע לשכיחותם של מקרים אלו. קדמת הבמה, שהוענקה להוגים בהודו, לא סתרה את קיומו של משטר הקסטות ואת המשך השמירה על הסדר החברתי שבו מעמדו של אדם נקבע ברגע לידתו. בחברות המודרניות האוניברסיטאות מקלות על הקידום החברתי. בארצות מסוימות באמריקה הדרומית או במזרח התיכון, בתי הספר לקצינים, כלומר הצבא, הם קרש קפיצה לקידום חברתי. אף כי מוצאם המעמדי של בוגרי האוניברסיטאות בארצות המערב אינו אחד – עד מלחמת העולם השנייה הגיעו הסטודנטים שלמדו באוקספורד ובקיימברידג' מחוג חברתי מצומצם בלבד, ותלמידי אוניברסיטאות העילית בצרפת היו רק לעתים רחוקות בני משפחות פועלים או איכרים, אך תכופות יותר באו מקרב הזעיר-בורגנות – בכל זאת מבחינה חברתית האינטליגנציה היא רחבה ופתוחה יותר מן המעמד השליט, ומגמה דמוקרטית זו נוטה להתעצם משום שהחברות התעשייתיות זקוקות ליותר ויותר אנשי סגל וטכנאים. התרחבות זו של האינטליגנציה עלתה בקנה אחד עם כוונותיהם של אנשי השלטון בברית-המועצות, שבסופו של דבר ייחסו לסוציאליזם את מה שבעצם נבע מן ההתפתחות הכלכלית. תופעה דומה עלולה לזעזע את המשטרים הדמוקרטיים, אם בני המעמד הזעיר-בורגני, שלמדו באוניברסיטאות, ילכו שבי אחר שידוד מערכות חברתי במקום לדבוק במערכת הערכים ובשיטת הממשל שנוצרו על ידי המעמד השליט הישן. הסכנה לכך גדולה במיוחד משום שהנטייה לביקורת היא בעצם סוג של "הטיה מקצועית" של האינטלקטואלים. אלה נוטים לשפוט את ארצם ואת מוסדותיה מתוך השוואת המציאות הקיימת לרעיונות תיאורטיים ולא למציאויות אחרות. הם משווים את צרפת של היום לאידיאה של צרפת שטיפחו בלבם, ולא לצרפת של אתמול. שום יצירה אנושית אינה יכולה שלא להיראות פגומה כשהיא עומדת למבחן מן הסוג הזה.

האינטלקטואל הוא איש של אידיאות ואיש של מדע. הוא שותף לאמונה באדם ובתבונה. התרבות שמפיצה האוניברסיטה היא אופטימית ורציונליסטית ביסודה: צורות החיים הקהילתיים שהיא מבקרת נראות לה סתמיות, פרי יצירתם השרירותית של דורות רחוקים, ולא ביטוי של רצון מרחיק ראות או של תכנית מושכלת. עקב כך נוטה האינטלקטואל להרשיע בקלות יתרה וללא זכות ערעור את "אי-הסדר הקיים".

הקושי מתחיל מרגע שמותחן הביקורת שוב אינו מגביל את ביקורתו למציאות בלבד. על פי ההיגיון, אפשר להבחין כאן בשלושה מהלכים. הראשון הוא ביקורת טכנית, שבמסגרתה שם עצמו המבקר במקומם של השולטים או המנהלים, ומציע דרכים לריכוך ההיבטים השליליים שמצא פסולים, תוך התחשבות במגבלות המציאות הפוליטית, המבנה החברתי עתיק היומין, ולעתים אפילו חוקי המשטר הקיים. המבקר הטכני אינו מתייחס בשלב הזה למבנה מדיני אידיאלי, לאיזה עתיד קורן, אלא לתוצאות שאפשר להשיג באמצעות הפעלה מוגברת של השכל הישר או הרצון הטוב. המהלך השני, הביקורת המוסרית, מציב אל מול הקיים את הדימוי – המעורפל אך ההחלטי – של מה שצריך להיות. כאן פוסל המבקר את מעשי האכזריות של הקולוניאליזם, את הניכור הקפיטליסטי, ומבקש לבער את הניגוד הקיים בחברה בין אדונים לעבדים, את שערוריית העוני המשווע המתגולל ברחובות לצד מותרות ראוותניים. אפילו אם המבקר המוסרי איננו ער להשלכות של פסילתו או לאמצעים הדרושים לצורך יישומה בפועל, אין הוא יכול להימנע ממנה. לבסוף, הביקורת האידיאולוגית או ההיסטורית תוקפת את החברה הקיימת בשמה של חברת העתיד; היא תולה את האי-צדק המשווע בעקרונות הסדר הקיים: הקפיטליזם והרכוש הפרטי מוליכים בהכרח לניצול, לאימפריאליזם ולמלחמה; והיא משרטטת סדר שונה לחלוטין, שבו יממש האדם את ייעודו. לכל אחת מצורות הביקורת הללו יש תפקיד וערך משל עצמה, וכל אחת מהן מסתכנת במעין ניוון. למבקרים הטכניים אורבת סכנת השמרנות: בני האדם אינם משתנים, וכך גם האילוצים כפויי הטובה של החיים הקהילתיים. המבקרים המוסריים מתנדנדים בין קבלת דין המציאות לחוסר פשרנות מילולית: אמירת "לא" לכל משמעה בסופו של דבר השלמה עם הכל. היכן ראוי לשרטט את הגבול בין האי-צדק המוטבע בחברה הקיימת או בכל חברה שהיא – ובין העושק והחמס של יחידים, שאותו יש לשפוט על פי אמות המוסר? ובאשר לביקורת האידיאולוגית, זו נוטה לשחק בשני מגרשים. היא מוסרנית במלחמתה נגד מחצית העולם, ובד בבד אינה חוששת להתייחס אל

התנועה המהפכנית בסלחנות מודעת לגמרי למגבלות המציאות. הוכחת האשמה לעולם אינה מספקת כאשר מדובר בבית דין אמריקני; הדיכוי לעולם אינו מופרז כאשר הוא מופעל נגד מתנגדי המהפכה. כך פועלת הלוגיקה של היצרים. אינטלקטואלים אחדים הצטרפו למפלגה הקומוניסטית מתוך שאט נפש מוסרי מן החברה הקפיטליסטית – רק כדי לתמוך בסופו של דבר בטרור ובמעשי זוועה של המשטר בתואנה של טובת המדינה!

לכל אומה יש נטייה לאחת מצורות הביקורת הללו. הבריטים והאמריקנים נוטים לביקורת טכנית ומוסרית, ואילו הצרפתים מתנדנדים בין ביקורת מוסרית לביקורת אידיאולוגית (הדיאלוג בין אלה שנקעה נפשם מהמשטר ובין המהפכנים הוא ביטוי אופייני להיסוס הזה). ייתכן שלעתים קרובות ביותר הביקורת המוסרית היא המקור העמוק לכל ביקורת, לפחות אצל האינטלקטואלים, והיא המזכה אותם בתהילה של "מתקני העוולות" ומתנגדי הפשרנות, ובמוניטין המחמיא פחות של מקצועני הדיבור, המתעלמים מאילוציו הקשים של המעשה.

זה זמן רב שהביקורת איננה עוד בגדר הוכחה לאומץ לב – מכל מקום לא בחברות המערב החופשיות. הציבור מעדיף למצוא בעיתונים טיעונים המצדיקים את אי־שביעות הרצון שלו ואת טרוניותיו, ולא נימוקים המודים שבהתחשב בנסיבות לא הייתה הממשלה יכולה לפעול אחרת. במתיחת ביקורת יש משום התחמקות מאחריות, מן התוצאות הלא־נעימות שגורר צעד כזה או אחר, אפילו אם הוא מוצלח בעיקרו, ויש בה התעלמות מן האופי המורכב של הנסיבות ההיסטוריות. האופוזיציונר, תהא אשר תהא עוצמת טיעוניה־נגד שלו, אינו סובל מכפירתו־כביכול. חתימה על עצומות למען בני הזוג רוזנברג* או נגד חימושה־מחדש של גרמניה המערבית, כינוי הבורגנות בשם חבורת גנגסטרים או תמיכה מתמדת במחנה שצרפת מתגוננת מפניו, כל אלה אינן בהם כדי לפגוע בקריירה של המבקרים, אפילו הם עובדי מדינה. פעמים רבות מספור הריעו המורמים־מעם לסופרים שהצליפו בהם, ממש כשם

* הכוונה ליוליוס ואטל רוזנברג, בני־זוג יהודים מניו יורק וחברים במפלגה הקומוניסטית, שהואשמו בבית משפט בארצות־הברית במסירת מסמכי אטום סודיים לברית־המועצות והוצאו להורג בשנת 1953. פרשת רוזנברג הסעירה בשעתה את דעת הקהל בארצות־הברית ובאירופה. בשנים האחרונות התברר ממסמכים שנתגלו בברית־המועצות לשעבר שההאשמה לא הייתה נטולת בסיס. לעומת זה התברר גם שלממשלת ארצות־הברית לא היה באותה עת עניין להוציא להורג את בני־הזוג, ושכית המשפט שחרץ את דינם תומך לעניין זה כמעט בעל כורחו.

שה"באביטים" האמריקנים תרמו להצלחתו של סינקלר לואיס.* הבורגנים ובניהם, שבעבר הלא־רחוק תוארו על ידי אנשי ספרות כקרתנים והיום כקפיטליסטים, הבטיחו את הצלחתם של המורדים ושל המהפכנים. רק מי שמאדיר את העבר או את העתיד זוכה להצלחה: ספק אם בימינו אפשר להגן ללא חשש על ההשקפה המתונה, הגורסת שההווה אינו רע יותר ואינו טוב יותר, מבחינות רבות, מתקופות אחרות.

האינטליגנציה והפוליטיקה

כאשר מתבוננים בעמדותיהם של האינטלקטואלים בתחום הפוליטיקה, הרושם הראשוני הוא שהן דומות לעמדותיהם של אלה שאינם אינטלקטואלים: פרופסורים וסופרים, בדיוק כמו סוחרים ותעשיינים, מחזיקים לעתים בהשקפות שיש בהן אותה תערובת של ידע־למחצה, של דעות קדומות מסורתיות ושל העדפות שהן אסתטיות יותר משהן מנומקות. סופר נודע מצליף בשוט שנאתו בבורגנות הקונפורמיסטית שמקרבה יצא; ואינטלקטואל אחר, אף שהפילוסופיה שלו אינה עולה בקנה אחד עם המטריאליזם הדיאלקטי, נמשך אל הקומוניזם הסובייטי, כפי שקרה ברגע זה או אחר כמעט לכל אנשי השמאל.

כשהדברים אמורים באינטרסים המקצועיים שלהם, האיגודים המקצועיים של הרופאים, של הפרופסורים או של הסופרים אינם מעלים את תביעותיהם בסגנון השונה באופן מהותי מסגנונם של ארגוני פועלים. אנשי המינהל מגנים על ההיררכיה, בעוד הסגל הבכיר מוצא עצמו בעימות עם בעלי ההון ועם אנשי הבנקים. האינטלקטואלים עובדי המדינה סבורים שהתקציבים העומדים לרשות הקטגוריות החברתיות האחרות הם מוגזמים. וכמי שזוכים להכנסה

* סינקלר לואיס (Sinclair Lewis, 1895–1951), סופר אמריקני (חתן פרס נובל לספרות 1930), שהוקיע בספריו את עוולות הרכושנות, את הגזענות ואת המגמות הפשיסטיות בארצות־הברית. ברומן באביט (1922) תיאר לואיס את דמותו של אמריקני "מרובע" ורווי דעות קדומות.

קבועה ומועסקים כעובדי מדינה, הם נוטים להסתייג מפעילות כלכלית שתכליתה צבירת רווחים.

הסבר נוסף לעמדותיהם של האינטלקטואלים הוא מוצאם החברתי. די אם נשווה את האווירה השוררת בפקולטות השונות בצרפת – אצל הפרופסורים והתלמידים כאחד – כדי להשתכנע בכך. ב'אקול נורמל סופרייר' הסטודנטים והמרצים הם אנשי שמאל או שמאל קיצוני; ב'מכון למדעי המדינה' רוב הסטודנטים והמרצים הם שמרנים או מתונים (המתונים של 1954 נעשו בסופו של דבר לסוציאליסטים, לאנשי אֶם-אַר-פִּי או ל"מהפכנים חסידי מנדס-פראנס").^{*} אין ספק שמוצאם המעמדי של הסטודנטים תורם לכך משהו. באוניברסיטאות של ערי השדה יש לכל פקולטה אוריינטציה פוליטית האופיינית לה; לעתים קרובות ביותר נחשבות הפקולטות לרפואה ולמשפטים "ימניות יותר" מן הפקולטות למדעי הרוח ולמדעי הטבע; בשני המקרים, להשקפותיהם הפוליטיות של הפרופסורים יש זיקה כלשהי לסביבה החברתית שממנה יצאו ולרמת חייהם.

גם לשיקולים המקצועיים יש כאן תפקיד. אנשי ה'אקול נורמל' שברחוב אוֹלֶם בפיזי מתייחסים היום לבעיות פוליטיות במונחים השאולים מן הלקסיקון של הפילוסופיה המרקסיסטית או האקזיסטנציאליסטית. כמי שעוינים את הקפיטליזם הם להוטים "לשחרר" את הפרולטרנים, אף שאינם מכירים די הצורך לא את הקפיטליזם ולא את תנאי חייהם של הפועלים. לעומת זאת, הסטודנטים ב'מכון למדעי המדינה' מכירים פחות את ה"ניכור"^{**} ויודעים טוב יותר כיצד מתפקדים משטרים (הדברים נכונים גם לגבי המרצים וגם לגבי הסטודנטים, בהבדלים מסוימים). באופן בלתי נמנע מחיל האינטלקטואל המקצועי את הרגלי החשיבה שסיגל לעצמו בעיסוקו על התחום הפוליטי. העיסוק ברפואה אינו מביא ככל הנראה לאימוץ השקפה אופטימית על טבע האדם. אף כי הרופאים נוטים בדרך כלל לגישה הומניסטית, הם גם דואגים לגונן על הסטטוס של עיסוקם כמקצוע חופשי ומתבוננים בספקנות בשאפתנותם של מתקני החברה.

* פייר מנדס-פראנס (Pierre Mendes-France, 1907–1982), מדינאי צרפתי. מיוני 1954 עד פברואר 1955 היה ראש ממשלת צרפת ושר החוץ שלה. ממשלתו הביאה את מלחמת הודו-סין אל סיומה והתמודדה עם ראשיתה של מלחמת אלג'יריה.

** מונח מרקסיסטי, התופס מקום חשוב גם בפילוסופיה האקזיסטנציאליסטית. אצל מרקס מדובר על הניכור של הפועל מן התוצר של עבודתו, על אבדן היחס הישיר, האישי והימידי, בין היוצר לפרי יצירתו, שנגרם בשל ארגון העבודה התעשייתית-הקפיטליסטית.

ניתוחים מן הסוג הזה, שראוי היה לפתחם באמצעות השוואה בין המתרחש באותם מקצועות בארצות שונות, או באמצעות השוואה בין התמחויות שונות באותה ארץ, יכולים להביא בסופו של דבר לניתוח סוציולוגי מקיף של תופעת האינטלקטואלים. אך גם בהעדר מחקרים כאלה, עדיין אפשר לשרטט את הנסיבות המשפיעות על עמדתם של האינטלקטואלים ולעמוד על קווי הייחוד הלאומיים המתגלים בתחום זה.

את עמדת האינטליגנציה אפשר להגדיר על פי מערכת היחסים שלה עם הכנסייה מחד גיסא ועם המעמדות השליטים מאידך גיסא. מבחינה היסטורית, הניגוד בין האווירה האידיאולוגית בארצות האנגלו סקסיות לזו השוררת בארצות דוברות השפות הלטיניות באירופה הוא תוצאה מובהקת של הצלחת הרפורמציה הפרוטסטנטית וריבוי האמונות הנוצריות שהתאפשר בזכותה מצד אחד, ושל כישלון הרפורמציה ושימור כוחה של הקתוליות מצד שני.

אירופה של ימי הביניים הכירה את הבלרים יותר משהכירה את האינטלקטואלים. המשכילים היו קשורים למספר רב של מוסדות כנסייתיים, שהאוניברסיטאות נמנו עימם. הפרופסורים באוניברסיטאות, גם ההדיוטות שבהם, לא היו שרויים ביריבות עם משרתיה של הקרשות הרוחנית, הממוסדת והמוכרת. הקטגוריות המודרניות של האינטליגנציה התהוו בהדרגה: בעוד המשפטנים ואנשי המינהל שירתו את המונרכיה, על אנשי המדע היה מוטל להגן על זכויות המחקר החופשי מפני הדוגמות המחייבות, ואילו המשוררים והסופרים, שהגיוחו מחיקה של הבורגנות, מצאו חסות אצל שועי ארץ וחיו על עטם הודות לאהדה שזכו לה בקרב הציבור. במשך מאות שנים עברה האינטליגנציה תהליך אטי של חילון, שהגיע לשיאו בזמנים אלו. החיבור בין פיזיקאי, פילוסוף וכומר נחשב היום לקוריוז. הקונפליקט בין אנשי הכנסייה לאינטלקטואלים, או בין סמכותה הרוחנית של האמונה לסמכותה הרוחנית של התבונה, יושב בארצות שבהן צלחה דרכה של הרפורמציה. שם לא הצטיירו ההומניזם, התיקונים החברתיים או החירויות הפוליטיות כגורמים הסותרים את תורת הנצרות. ההתכנסות השנתית של מפלגת הלייבור הבריטית מתחילה בתפילה. ואילו בצרפת, באיטליה ובספרד, אף שיש בהן מפלגות נוצריות דמוקרטיות, יש מתיחות קשה בין המפלגות הנושאות את דגל הנאורות או הסוציאליזם ובין הכנסייה.

היחסים בין האינטלקטואלים לחוגי השלטון נושאים אופי הדדי. וכך, ככל שהאינטלקטואלים מצטיירים כמרוחקים יותר מעיסוקיהם של אלה שיוצרים

או מנהלים את עושרה של המדינה, כן גדל הבוז שרוחשים בחוגי השלטון ל"מקצועני הדיבור". וככל שהשליטים נדמים מסויגים יותר מן הרעיונות המודרניים ומצטיירים כמי שאין ביכולתם לבצר את שלטון העם או את התפתחותו הכלכלית, כך נוטים האינטלקטואלים לתקוף אותם יותר. היוקרה שהחברה מעניקה לאנשי רעיונות משפיעה אף היא על המשפט שהם חורצים על אנשי המעשה.

הודות להצלחתן של הרפורמציה והמהפכה במאה השש־עשרה ובמאה השבע־עשרה, נמנעה האינטליגנציה הבריטית ממאבק מתמיד עם הכנסייה או עם השלטון. אמנם היא מילאה באופן סדיר את מצבת האנטי־קונפורמיסטים, שבלעדיהם הייתה הגישה האורתודוקסית חונקת כל אפשרות של ערעור על הערכים או המוסדות הקיימים; ואולם בכל הוויכוחים הללו היא הייתה קרובה יותר לצד הניסיון הממשי ונטתה פחות למטפיזיקה, כדרכם של האינטלקטואלים ביבשת, בייחוד הצרפתים. אנשי העסקים והפוליטיקאים בבריטניה בטחו בעצמם די הצורך כדי לא להרגיש רגשי נחיתות או עוינות עזה כלפי הסופרים והפרופסורים. ואילו אלה, מאחר שלא חשו מבודדים מן העשירים ומחוגי השלטון, קנו לעצמם מקום – לא דווקא ראשון במעלה – בחוגי העילית, ורק לעתים רחוקות העלו בדעתם הפיכה שלטונית של ממש. על פי רוב הם השתייכו למעמד שהשלטון היה נתון בידיו. הדרישות לרפורמות נענו במהירות המספקת כדי שלא יתעוררו סימני שאלה מעל המערכת הפוליטית־כלכלית עצמה.

בצרפת, הצורה שלבש השלטון במהלך המאה התשע־עשרה מעולם לא התקבלה על דעת הכל, וחילופי המהלומות בין המצדדים במסורת לדוגלים במהפכה נמשכו ללא הרף. האינטלקטואלים סיגלו לעצמם הרגל לגלות מעין התנגדות קבועה – הן כאשר המוסדות המחקקים הושחתו על ידי המונרכיה, הן כאשר אחד בשם בונפרט ניצל לרעה את עקרונות הדמוקרטיה, והן כאשר נראה שהרפובליקה מיטיבה מדי עם הסוציאליסטים או עוינת אותם יתר על המידה.

וכך, כל משבר שאירע בצרפת – ב־1934, למשל, או ב־1940 – די היה בו כדי להצית מחדש ויכוחים ששכנו. אפילו בריטניה עברה זעזועים במהלך שנות השלושים. לנוכח השפל הכלכלי נכבשו האינטלקטואלים בבריטניה ובאמריקה בקסמיה של המרדנות ונמשכו אל מקסם השווא של גן העדן הסובייטי. ואולם גם אז נותרו השמאלנות והפשיזם בגדר תופעות שוליות

בלבד בארצות הללו. לא כן בצרפת, שבה הם עמדו במרכז השיח. אכן, פעם נוספת שכחו הצרפתים את ארצם ואת בעיותיה הצנועות והתמסרו להזיות אידיאולוגיות.

לכל אומה יש מסורת ייחודית של חשיבה פוליטית. בכל ארצות המערב אפשר להצביע על אותן דוקטרינות ועל אותם תלכידים אידיאולוגיים: שמרנות, ליברליזם, קתוליות סוציאלית וסוציאליזם. אך חלוקת הרעיונות בין המפלגות⁵ משתנה, והשאלות הפוליטיות או היסודות הפילוסופיים של הדיון שמתקיים בהן אינם זהים. הליברליזם הכלכלי, הדוגל במסחר חופשי ובאי-התערבותה של המדינה באמצעי הייצור הפרטיים, נקשר בשמרנות החברתית של צרפת יותר מאשר בזו של בריטניה, וכוחו ניכר בבלימת החקיקה החברתית יותר מאשר בחיסול מפעלים כושלים ושיטות מיושנות בחקלאות ובתעשייה. מעברה האחר של תעלת לה־מאנש, לעומת זאת, לא הכירו מעולם את תופעת הנתק בין הדמוקרטיה לליברליזם, בין הפרלמנט לרפובליקה. רעיונות שהיו אולי בעלי תוצאות דומות, פותחו בבריטניה תוך שימוש באוצר מונחים השאול מן הפילוסופיה התועלתנית, בצרפת בהתאם למושגי הרציונליזם המופשט והפרשנות היעקובינית של זכויות האדם, ובמקומות אחרים על פי מסורת הגליאנית או מרקסיסטית.

מזווית ראייה אחרת, אפשר לומר כי לאינטלקטואלים יש קשר מיוחד לאומתם: הם חווים בחריפות מיוחדת את גורל מולדתם. בשנות שלטונה של הקיסרות הווילהלמאנית הייתה האינטליגנציה הגרמנית, ברובה הגדול, נאמנה למשטר. האקדמאים בגרמניה, שתפסו מקום גבוה יותר בהיררכיה של היוקרה מאשר בהיררכיה של הכסף, כלל לא היו מהפכנים. מלבד מעטים יוצאים מן הכלל היו אנשי האינטליגנציה שווי נפש בנוגע לשאלת המשטר הראוי – מונרכיה או רפובליקה – שאלה שהסעירה כל כך את עמיתיהם הצרפתים. מתוך מודעות לבעיות החברתיות הקשות שעורר התיעוש המהיר בגרמניה, הם תרו אחר אפשרויות של תיקון בתוך המסגרת האימפריאלית והקפיטליסטית. המרקסיסטים בגרמניה היו רק קומץ קטן ושולי באוניברסיטאות. קרוב לוודאי שהסופרים והאמנים הגרמנים, שמעמדם היה נמוך מזה של הפרופסורים (בניגוד למצב בצרפת), דבקו במשטר פחות מאנשי האוניברסיטה. הניגוד בין שתי הארצות התבטא, כצפוי, בנטייה הלאומנית של רוב מורי בית הספר היסודי בגרמניה, לעומת הנטייה השמאלית של רוב עמיתיהם בצרפת.

לימים, בתקופת הרפובליקה של ויימאר, רווחו בקרב חלק גדול מן האינטליגנציה הגרמנית נטיות מרדניות, שהוזנו בעוינות אנינת טעם כלפי המשטר חסר הזהר, שהונהג בידי אנשי העם או הבורגנות הזעירה, ומעל לכל על ידי תחושת ההשפלה שגרמה להם מפלת ארצם במלחמת העולם הראשונה. הפועל והאיכר חשים בדרך כלל בעיקר את הפגיעה הנגרמת לעצמאותה של ארצם ולשגשוגה, ואילו האינטלקטואל – את דעיכתה של היוקרה הלאומית. האינטלקטואל יכול אולי להיות אדיש לעושר ולכוח (אך כמה סטליניסטים היו בצרפת אילו הייתה לברית-המועצות רק עשירות מהדיוויזיות הצבאיות שלה?), ובכל זאת, לעולם אין הוא אדיש לתהילתה של האומה, שכן זוהרה של יצירתו תלוי לא מעט בתהילה זו. כל עוד עומדים לרשות מולדתו הגייסות הגדולים ביותר, הוא משים עצמו כמי שאינו ער כלל לקשר בין גדולתה לגדולתו, אבל הוא מתקשה לקבל את דין המציאות ביום שבו מסתלקת לה "רוח ההיסטוריה" עם העוצמה המדינית והצבאית, ועוקרת לשמים אחרים. מסיבה זו, למשל, סובלים האינטלקטואלים מן ההגמוניה של ארצות-הברית יותר מבני תמותה פשוטים.

ההשפעה שיש לגורל האומה על עמדתם של האינטלקטואלים מוצאת לעתים את ביטוייה בתחום הכלכלי. לנוכח בעיית האבטלה, עצירת הקידום האישי וחוסר הנכונות לשינויים מצד דורות מבוגרים יותר או מנהיגים זרים, מגיבה האינטליגנציה בלהט רב יותר בהשוואה לשאר חלקי החברה, משום שהיא ניזונה משאיפות נאצלות יותר וברשותה אמצעי פעולה נרחבים יותר. היא מוחה בכנות נגד האי-צדק, העוני, הדיכוי שבני אדם נופלים לו קרבן: אכן, כיצד ייתכן שלא תישא את קולה כאשר היא עצמה נפגעת ישירות? במהלך המאה העשרים נוצרו סיטואציות מהפכניות בכל מקום שבו חיו סטודנטים לשעבר בתסכול ובבטלה. המשבר הכלכלי הגדול שפקד את גרמניה עשר שנים לאחר תבוסתה במלחמת העולם הראשונה, הביא לפיטוריהם של עשרות אלפי מועמדים למשרות מעין-אינטלקטואליות: המהפכה נראתה אז כמוצא היחיד. ריכוז המשרות בידי הצרפתים בתוניסיה ובמרוקו מעורר מרירות בקרב ילידי הארצות הללו שלמדו באוניברסיטאות בצרפת, וגורר אותם בהכרח להתקוממות.

במקום שבו מחזיקים המעמדות השליטים הישנים – בעלי הקרקעות, הסוחרים העשירים, מנהיגי השבטים – במונופול כמעט מוחלט על השלטון ועל מקורות העושר, מתקיימת תמיד אי-התאמה בין מה שתרבות המערב

הרציונליסטית רואה כראוי ובין מה שהמציאות מציעה בפועל, בין שאיפותיהם של בוגרי האוניברסיטאות לאפשרויות המזומנות להם. מצב עניינים מקומם זה מעורר עוד ועוד יצרים שהנסיבות מנווטות למאבק לאומי נגד השליטה הקולוניאלית, או למהפכה מרקסיסטית נגד הריאקציה החברתית, במסגרת מהפכה מרקסיסטית.

אפילו החברות המתועשות במערב נתונות בסכנה כתוצאה מן המפגש בין מומחים מאוכזבים למשכילים ממורמרים. המומחים המבקשים להפעיל את כישוריהם והמשכילים התרים אחר אידיאה מתאחדים למאבק במשטר המואשם בכך שאינו מעורר לא גאווה לאומית ולא תחושת סיפוק פנימית של שותפות ביצירה גדולה. ולמרות כל זאת, אפשר שהתוצאה של פעילותם לא תענה על ציפיותיהם; במקרה כזה, אנשי האידיאות יקנו להם ביטחון יחסי בשירת שבחיו של השלטון החדש, בעוד שאנשי הטכניקה יתנחמו בהקמת סכרים מפוארים להפקת חשמל.

גן עדן לאינטלקטואלים

צרפת נחשבת לגן עדן לאינטלקטואלים, והאינטלקטואלים הצרפתים נוטים להיות מהפכנים: אלה שתי עובדות שהמפגש ביניהן נראה כמעט פרדוקסלי. סופר אוונגרד אנגלי אחד, שחברי הפרלמנט בארצו מעולם לא שמעו את שמו, מגיע לפריז מלא התלהבות ומתמקם בסן־ז'רמן דה־פרה.* בבת אחת מקסימה אותו הפוליטיקה, שחכמת המעשה המפוכחת של ארצו הרתיעה אותו מלעסוק בה. הפולמוסים הרעיוניים שהוא מאזין להם מפותחים בחריפות כזאת שאף מקצוען של התבונה אינו יכול להישאר אדיש להם. מאמרו האחרון של ז'אן פול סארטר הוא בגדר אירוע פוליטי, או כך לפחות מתייחסים אליו בחוג צר אך משוכנע בחשיבות עצמו. השאיפות הפוליטיות של סופרים

* סן־ז'רמן דה־פרה – רובע של בתי קפה שבהם נהגו להיפגש האקזיסטנציאליסטים והמקורבים להם בשנות החמישים והשישים.

מצליחים מתחככות בשאיפות הספרותיות של הפוליטיקאים. האחרונים חולמים לכתוב רומן, בעוד שהראשונים נושאים את עיניהם למשרות של שרים.

אפשר היה לטעון שזהו רושם שטחי בלבד, ושגן העדן הזה שמור בעיקר לתיירים. מעטים הם אנשי הספר החיים על עטם. מורים בבית הספר היסודי, בתיכון ובאוניברסיטה שורדים איכשהו עם משכורת לא מזהירה, וחוקרים עובדים במעבדות שאינן מצוידות כראוי. רבים נוטים להסתנוור מדימויו של האינטלקטואל: אפוף תהילה ומרופד בשכר סופרים דשן, הוא רותם בכל זאת את עטו לשירותה של מהפכה שטיבה אינו מוגדר כל צורכו; אך המתפעלים שוכחים את כל אותם אינטלקטואלים אכולי מרירות הצופים בעיניים כלות בפרך שבין תנאי השכר הצנועים שלהם ובין הרווחים (הלא־מוצהרים) שמהם נהנים סוחרים, מנתחים ועורכי דין.

האינטלקטואלים אינם רגישים פחות משאר הצרפתים לדאגות מן התחום הכלכלי. מקצתם מדמים לעצמם שהוצאות ספרים בבעלות המדינה יגדילו את מספר העותקים שיימכרו מספריהם, וששלטון סובייטי יציע בנדיבות למדענים שבהם כלי עבודה שהרפובליקה הצרפתית מעניקה ביד קמוצה. אחרים נושאים עיניים עורגות לעברו האחר של האוקיאנוס האטלנטי, שבו מצליחים מומחים מסוימים למילה הכתובה, שאותם היינו מהססים לכנות בשם אינטלקטואלים, להגיע להכנסה נאה. נדיבותן של החברות הגדולות, ההופכות כישרון כתיבה חסר ערך רוחני לסחורה מוערכת, ונדיבותה של המדינה, אדון יחיד למדעים ולאמנויות, מעוררת קנאה בלבם של אינטלקטואלים החיים בארץ שהיא קטנה מכדי שבעלי ההון או אוצר המדינה יחלקו בה כסף באותה מידה של פזרנות. ועם זאת, אינני בטוח שסוג ההסברים הזה נוגע בלב העניין. הפער בין משכורתו של פועל מומחה לשכרו של פרופסור באוניברסיטה גדול בצרפת באותה מידה כמו בארצות־הברית, ואולי אף יותר. העובדה שפעילויות נאצלות כגון כתיבת ספרי מדע או פילוסופיה מניבות הכנסות נמוכות יותר מפעילויות הנחשבות לנחותות מהן, כגון עיתונאות, אינה ייחודית לצרפת. אלה המקדישים עצמם לפעילויות נאצלות – מדענים, פילוסופים, מחברי רומנים דלי תפוצה – נהנים מיוקרה ומחירות מוחלטים כמעט. מדוע אפוא מתעבים אינטלקטואלים כה רבים את החברה המאפשרת להם רמת חיים מכובדת יחסית למשאבים הציבוריים המוגבלים, חברה אשר אינה מניחה על דרכם כל מכשול ושמכריזה השכם והערב שיצירות הרוח מייצגות את ערכיה הנעלים ביותר?

במסורת האידיאולוגית של השמאל המהפכני והרציונליסטי יש כדי להסביר את המושגים שבהם מתבטאת הדיסידנטיות של האינטלקטואלים הצרפתיים. הדיסידנטיות הזאת נובעת מאופי הסיטואציה. רוב האינטלקטואלים המתעניינים בפוליטיקה ממורמרים משום שהם חשים שנגזל מהם מה שמגיע להם בדין. בין שהם נוטים להתקומם ובין שהם מאופקים ומפוכחים, הם מרגישים שקולם כמוהו כקול קורא במדבר. הרפובליקה הרביעית בצרפת, הנתונה ללחציהן של קבוצות אינטרסים שונות ולשליטתם ההססנית של פרלמנטרים חסרי דוקטרינה קבועה, מרפה את ידיהם של נאמני הסדר הקיים ושל מתנגדיו כאחד. הרפובליקה עשירה בסגולות שליליות, ומגלה גישה שמרנית דווקא לנוכח עולם משתנה והולך.

המשטר אינו האשם הבלעדי בנתק הקיים לכאורה בין התבונה לפעולה. נדמה שהאינטלקטואלים במקומותינו שותפים לעשייה החברתית יותר מחבריהם בארצות אחרות, משום שאנשים מעלים בדעתם תמיד את החוגים הפריזאיים, שבהם יש לסופר מעמד שווה – אם לא עליון – ביחס לאיש המדינה. הסופר עשוי לזכות בקהל קוראים גדול גם כשהוא עוסק בנושא שהוא עצמו מתגאה בבורותו לגביו – תופעה שאי־אפשר להעלותה על הדעת בארצות־הברית, בגרמניה או בבריטניה. מסורת הסלונים הספרותיים, שעליהם ניצחו נשים ופטרונים, שרדה במאה הטכנולוגית שלנו. הידע הכללי של המשכילים עדיין מאפשר להם לקשקש בנועם על פוליטיקה, אך הוא אינו מגונן עליהם מפני פליטת הבלים ואין בו די כדי לצייד אותם בכישורים הדרושים להתוויית רפורמות דקדקניות. במובן מסוים זה, האינטליגנציה בצרפת שלובה בחיי המעשה עוד פחות ממקבילותיה בארצות אחרות.

בארצות־הברית, בבריטניה ואפילו בגרמניה, מתקיימים כל העת חילופי אנשים ורעיונות בין חוגי הכלכלנים, הבנקאים, התעשיינים, עובדי המדינה הבכירים, העיתונות הרצינית, האוניברסיטאות והמינהל. ואילו בצרפת ראשי התעשייה כמעט אינם מקיימים מגע עם כלכלנים, ובחדרי חדרים אף נטו לזלזל בהם עד לפני זמן לא רב. עובדי המדינה אינם מתעניינים בעצותיהם של הפרופסורים, והעיתונאים מקיימים מגע רופף בלבד עם אלה ועם אלה. והלא אין דבר חשוב יותר לשגשוגה של אומה מחילופי ידע וניסיון בין האוניברסיטאות, מערכות העיתונים, משרדי המינהל והפרלמנט. אמנם אין צורך לדחוס למפלגת שלטון יחידה מדינאים, ראשי איגודים מקצועיים, מנהלי מפעלים, פרופסורים ועיתונאים, אבל אל לאלה להבדיל את עצמם זה מזה

מחמת דעות קדומות או בורות. מבחינה זו, השכבה המנהיגה בצרפת סובלת מרמת ארגון גרועה יותר מבכל ארץ אחרת.

הסופרים אצלו אינם מוקיעים את מנהיגיו על התעלמותם מלקחי המחקרים במדע המדינה או בכלכלה. תחת זאת הם נוטים לגנות את התרבות האמריקנית על שהיא בזה לאיש העט או להוגה ועל שהיא משתמשת באינטלקטואלים בתור מומחים. לעומתם, הכלכלן והדמוגרף קובלים על כך שחברי הפרלמנט והשרים מתעניינים בעצומות של קבוצות אינטרסים יותר משהם מתעניינים בייעוץ חסר הפניות שהם מבקשים להציע. סופם של אלה ושל אלה שהם נפגשים באיזו נקודה, פנויים, ללא כל אחריות, אכולי טינה, שוגים בהזיות על מהפכה שאלה רואים אותה כמאמץ להגדלת הייצור ואלה כתמורה היסטורית כבירה.

אבדן העושר, היוקרה והעוצמה משותף לכל האומות ביבשת הישנה, אירופה. צרפת ובריטניה, שניצחו בשתי מלחמות העולם, נותרו לא פחות מרוששות מגרמניה, שהובסה פעמיים. העליונות הכלכלית והצבאית של ארצות־הברית הייתה מתווספת בכל מקרה לעליונות הדמוגרפית שלה. אך אלמלא אותן שתי מלחמות עולם, היו צרפת ובריטניה מוסיפות לשלוט על נתח ניכר מן העולם ולא היו מתקשות לממן את הוצאות היבוא שלהן הודות להכנסותיהן מהשקעות החוץ. ואולם כיום, כשגבולותיהן נתונים לאיומה של אימפריה יבשתית הניצבת על ספן, הן מתקשות לחיות ללא עזרה מבחוץ, וחשות שאין ביכולתן להתגונן בכוחות עצמן. במקביל נראה כי הפער בין כושר הייצור האמריקני לכושר הייצור האירופי הולך ומתרחב. כיצד יוכלו האירופים לסלוח לאלו שהפיקו תועלת מתוצאות מעשי השטות שלהם עצמם – בהנחה שאבדן ההגמוניה הוא אכן דבר שיש להצטער עליו? אפילו היו האמריקנים נקיים מכל רבב, האירופים היו מתקשים שלא לנטור טינה לאלה שנסיקתם משקפת בעצם את שקיעתם שלהם. ותודה לאל, האמריקנים אינם נקיים מכל רבב.

דבר רגיל הוא להטיח אשמה במי שצועד בראש. בריטניה לא הייתה אהובה על איש בימים שבהם הייתה שליטת העולם. והדיפלומטיה שלה זכתה ליוקרה כלשהי רק לאחר מלחמת העולם השנייה, מיום שחדלה לקבל את ההחלטות הגדולות ושמרה לעצמה את תפקיד המבקר בלבד. בריטניה רושמת לפניה את האירועים, מפעילה מעין זכות וטו ונהנית מיתרונותיו של הכבוד שמעורר הכוח האמריקני במוסקבה ובבייג'ין. הפער בין דרך פעולתה של

ארצות־הברית, כפי שהיא מיושמת הלכה למעשה, ובין האופן שהאירופים מציירים אותה, דורש אף הוא הסבר. באופן עקרוני תאמה הדיפלומטיה האמריקנית את משאלותיהם והסתגיונותיהם של האירופים לאחר המלחמה. היא תרמה להתאוששותה הכלכלית של היבשת הישנה באמצעות מענקים עצומים; היא לא נקטה צעדים חד־צדדיים לשחרור ארצות אירופה המזרחית; היא הגיבה על התוקפנות של קוריאה הצפונית, אך השכילה להימנע מן הסיכונים ומן הקרבנות שהיו עלולים להיות כרוכים במלחמה כוללת. שתי הטענות המפורשות היחידות נגד ארצות־הברית היו קשורות בחציית קו הרוחב 38 (החלטה שהיום אפשר להצדיקה) ובסירובה להכיר בממשלת בייג'ין, טעות שחשיבותה שולית.

ביסודו של דבר, ארצות־הברית אכן נקטה באסטרטגיית הפעולה שלה ייחלו רוב האירופים – ובכללם האינטלקטואלים – בסתר לבם. מניין אפוא נובעת התרעומת נגדה, ומהם המניעים העמוקים המסתתרים מאחורי עיונות זו? אני מזהה שלושה מניעים כאלה, בסדר חשיבות עולה: ראשית, ארצות־הברית, שההתנגדות לקומוניזם מעסיקה אותה באובססיביות, נותנת לעתים את תמיכתה לממשלות 'פיאודליות או ריאקציוניות' (בהקשר זה, תעמולה מתוזמרת היטב מוכנה תמיד לכנות בשם 'בובה' או 'ריאקציונר' כל אנטי־קומוניסט פעיל). שנית, ארצות־הברית, כמדינה שיש ברשותה מאגר של פצצות אטום, הפכה באופן סמלי לנושאת באחריות לפריצתה האפשרית של מלחמת עולם שלישית (לפני כמה חודשים התגאה חרוש'צ'וב בפראג שב־רית־המועצות הייתה הראשונה שפיתחה פצצת מימן. סוכנויות הידיעות הסובייטיות לא דיווחו על האמירה הזאת לעיתונות. כמו ארצות־הברית, עמלה גם ברית־המועצות על פיתוח נשק גרעיני, היא רק מדברת על כך פחות). ולבסוף – וטעם זה נראה כטעם המכריע – מגנים את מנהיגי וושינגטון על נכונותם לקבל – ובכך בעצם להנציח – את חלוקת העולם לשני גושים; שהרי תפיסה זו דוחקת את אומות אירופה למקום משני.

בעבר הלא־רחוק התייחסו פריז ולונדון בזלזול ללאומיות המופגנת של האינטלקטואלים במרכז אירופה ובמזרחה, ותלו בה, ולא בלי הצדקה, את האחריות ל"בלקניזציה" של אירופה: אך האם הלאומיות, שזכתה מאז לגליטימציה מלאה בחוגי השמאל הצרפתיים, שונה עד כדי כך? האומות המתיימרות לגדולה אינן מגיבות על הפיחות במעמדן וביוקרתן באופן תבוני יותר מכפי שהגיבו האומות הקטנות על תחייתן הפתאומית. שום סיסמה לא זכתה להצלחה גדולה יותר מסיסמת "העצמאות הלאומית" שהקומוניסטים

מפזרים לכל עבר. ובכל זאת, אין צורך בכושר הסתכלות יוצא דופן כדי לראות מה עלה בגורלן של פולין וצ'כוסלובקיה, ואף לא באינטלקט חריף במיוחד כדי להשוות בין המשאבים הצבאיים העומדים לרשותה של צרפת ובין צורכי ההגנה של אירופה. האינטלקטואל הצרפתי הדוחה כל ארגון רב-לאומי של הדיפלומטיה או של הכוחות הצבאיים במערב אינו פחות אנכרוניסטי מהאינטלקטואלים בפולין, שבין השנים 1919 ל-1939 דרשו בתוקף חופש תמרון דיפלומטי לארצם. ואת הדרישה הזאת עוד היה אפשר להצדיק עד שנת 1933 בעצם חולשתן של שתי המעצמות האירופיות הגדולות, רוסיה וגרמניה.

אין בכוונתי להעלות כאן על נס את "קהילת ההגנה האירופית", שמוסדותיה אינם טובים כמו הכוונות שעמדו ביסוד הקמתה. מדינה פדרלית המאחדת שש מדינות קיימות מעוררת השגות רבות וכבודות משקל. אפשר אפילו ללמד סנגוריה על הרעיון שהכוח האמריקני יגן על אירופה מפני פלישה סובייטית בלא שתיחתם בעניין זה ברית פורמלית ובלא שחיל מצב אמריקני יושב בבסיסים על גדות הריין והאלבה. אך האינטלקטואלים שלנו אינם מתרגשים מטיעונים מורכבים כאלה; מה שהם מעוניינים בו באמת הוא שאירופה תשוב כביכול ותרכוש לעצמה מראית עין של עצמאות פעולה.

רגשותיהם של האינטלקטואלים אינם זרים לבני מולדתם. גם האיש ברחוב מרגיש טינה כלפי בעל ברית שעוצמתו רבה מדי. הוא אכול מרירות בגלל החולשה הלאומית, עורג לתהילת האתמול ושואף לעולם אחר, טוב יותר. אך על האינטלקטואלים היה למתן רגשות כאלה ולהצביע על הסיבות הדוחקות לסולידריות ולשיתוף פעולה למרות תחושות העלבון המובנות. והנה, במקום למלא את ייעודם כמורי דרך, הם מעדיפים, בייחוד בצרפת,⁶ לבגוד בייעודם וללבות את רגשותיו העלובים של ההמון באמצעות הצדקתם כביכול. למעשה, מריבתם עם ארצות-הברית היא דרכם להתמודד עם אשמתם שלהם.

ברוב הארצות נוקטים האינטלקטואלים גישה עוינת לארצות-הברית יותר משאר בני תמותה. כמה מן הטקסטים שכתב ז'אן-פול סארטר בתגובה לפרשת בני הזוג רזנברג ובתקופת מלחמת קוריאה מזכירים כתבי פלסטר אנטישמיים שחוברו נגד היהודים. אינטלקטואלים רבים הופכים את ארצות-הברית להתגלמות כל מה שמתועב בעיניהם, וכלפי הוויה סמלית זו הם מפנים שפע בלתי נדלה של שנאה, שאוגר כל אדם בנבכי נפשו בזמנים של קטסטרופות גדולות.

העמדה האחידה כמעט של האינטלקטואלים הצרפתים בעניין בני הזוג רוזנברג נראית לנו אופיינית, ובכל זאת מוזרה במקצת. אחרי הניסיון של בתי הדין המיוחדים שפעלו בזמן הכיבוש ובתי המשפט שהוקמו עם שחרורה של צרפת, קשה לייחס לצרפתים חוש צדק מפותח מדי. האינטלקטואלים רחומי הלב, אלה הכותבים בלה מן מוֹדֵרן ובֶאֱסֶפֶר^{*}, לא התרגשו כל כך מגל הטיהורים שנעשה לאחר המלחמה ונמנו דווקא עם אלה שגיננו את הממשלה הזמנית בצרפת על העדר נחרצות מספקת ברדיפת משתפי הפעולה. הם גילו הבנה אוהדת כלפי משפטים מן הטיפוס הסובייטי. מדוע, אם כן, הגיבו על פרשת רוזנברג במורת רוח שמזכירה את הזעזוע הכן שהביעו אבותיהם הרוחניים בזמן משפט דרייפוס? האחרונים, שהזדעזעו לנוכח השימוש בנימוקי "טובת המדינה" ו"צדק צבאי" כדי לתלות אשמה באדם, ודאי לא היו ממהרים לקחת חלק במאבק הזה.⁷ יש מקום לביקורת על כך שהשופט דן למוות אנשים על מעשים שנעשו בתקופה שבה הייתה ברית המועצות בעלת ברית ולא אויבת. בגלל השהות הממושכת בבית הסוהר נעשתה ההוצאה להורג אכזרית עוד יותר ונוגעת ללב. אך גזר הדין של השופט, שהיה חוקי ללא עוררין, ראוי היה שיעורר צער או התנגדות ולא הוקעה ארסית מפייהם של מטיפי מוסר. הלא אשמתם של בני־הזוג רוזנברג הייתה כמעט ודאית. התעמולה הקומוניסטית לא הסתערה על הפרשה אלא כמה חודשים לאחר המשפט, כאשר מנהיגי המפלגה השתכנעו כי פעילים שלהם, שיואשמו במסירת סודות אטום, יכחישו עד הרגע האחרון שביצעו פעולות שבעיני כל סטליניסט טוב הן לגיטימיות לחלוטין. התעמולה הצליחה להציג את גזר הדין כטעות משפטית, אף על פי שליקויי האמיתי היה רק חומרתו היתרה, שהושפעה מן האווירה בתקופת המשפט ולא הביאה בחשבון את הלך הרוחות בתקופת ביצוע הפשע. את הצלחת המערכה התעמולתית בצרפת אין לתלות ברגישות מוגברת לצדק, אלא ברצון העז להטיל דופי בארצות־הברית.

הפרדוקס מתגלה במלוא חריפותו אם נותנים את הדעת על כך שהערכים שאותם מגלמת ארצות־הברית אינם שונים, מבחינות רבות, מן האידיאלים שאותם מעלים על נס מבקריה של אמריקה. האינטליגנציה של השמאל

* לה מן מוֹדֵרן – כתב עת ספרותי, פילוסופי ופוליטי שייסד ז'אן פול סארטר ב־1945 עם סופרים והוגים נודעים ובהם מחבר המאמר; אֶסֶפֶר – כתב עת רב־השפעה שייסד עמנואל מוֹנְיֶה (Mounier) בשנת 1932, ואשר ייצג את ה'פרסונליזם' הנוצרי, בניסיון לחדש את המחשבה הקתולית.

מוקיעה את הרעות החולות של הסדר החברתי – רמת החיים הנמוכה של הפועל, האי־שוויון, הניצול הכלכלי והדיכוי הפוליטי; מנגד היא ממליצה על העלאת רמת החיים, צמצום ההבדלים המעמדיים, הרחבת חירויות הפרט והאיגודים המקצועיים. והרי האידיאולוגיה הרשמית של ארצות־הברית רוויה באידיאל הזה, ובני העם האמריקני רשאים לטעון, בלי שיחטאו ביוהרת שווא, שדווקא ארצם היא שהתקרבה למטרה הזאת יותר מכל מדינה אחרת.

האם האינטלקטואלים האירופים נוטרים טינה לארצות־הברית דווקא על הצלחתה הכוללת – או שמא על כישלונה החלקי? בגלוי הם מגנים אותה על הסתירה שבין האידיאה למציאות, סתירה שמוצאת את ביטויה הבולט בגורלו של המיעוט השחור. אך גם את הדוגמה הזאת יש לסייג. שהרי אף שהדעות הקדומות הגזעניות אכן מושרשות עמוק בחברה האמריקנית, חל ריכוך באפליה כלפי השחורים ותנאי חייהם שופרו. אפשר לגלות הבנה כלפי המאבק המתחולל בנפש האמריקנית בין עקרון השוויון למחסום הצבע. למעשה, השמאל האירופי עוין את ארצות־הברית בעיקר משום שדרכה צלחה לה בלא שנזקקה לשיטות הקיצוניות שמחייבת האידיאולוגיה המהפכנית שלו. שגשוג, עוצמה, נטייה לאחידות בתנאי החיים – התוצאות הללו הושגו באמצעות יזמה פרטית ובכוחה של תחרות יותר מאשר בזכות התערבותה של המדינה – במילים אחרות, בזכות הקפיטליזם, שכל אינטלקטואל שקיבל חינוך ראוי חייב לבוז לו.

החברה האמריקנית, שהיא דוגמה להצלחה בפועל, איננה מגלמת אידיאה היסטורית. הרעיונות הפשוטים והצנועים שהיא ממשיכה לטפח יצאו זה כבר מן האפנה ביבשת הישנה. ארצות־הברית עדיין דִּבְקָה באופטימיות האופיינית לאירופה של המאה השמונה־עשרה: היא מאמינה באפשרות להיטיב את גורלם של בני האדם, היא מגלה חשדנות כלפי השלטון הנוטה להשחית, והיא עדיין מסתייגת בכל מאודה מן הסמכות, מיומרתם של המעטים לדעת טוב יותר מן האדם הפשוט את המרשם לישועת הנפש. אין אצלה מקום לא למהפכה ולא לפרולטריון; דעתה נתונה רק להתרחבות הכלכלית, לאיגודים המקצועיים ולחוקה.

ברית־המועצות משעבדת ו"מטהרת" את האינטלקטואלים שלה – אבל היא לפחות מתייחסת אליהם ברצינות. האינטלקטואלים הם שנתנו למשטר הסובייטי את התורה הגרנדיוזית והמעורפלת שהפכה בידי הביורוקרטים לדת המדינה. גם היום, כשהם דנים בקונפליקט הבין־מעמדי או בתפוקת הייצור, הם מוסיפים לחוש את שמחת ההתנצחות התיאולוגית, את הסיפוק

שבפולמוס המדעי ואת הריגוש האקסטטי שבחקירת נתיבי ההיסטוריה העולמית. ניתוח המציאות האמריקנית לעולם לא יספק אותה איכות משכרת. ארצות-הברית אינה נהנית מן ההילה האפלה הנלווית לרדיפתם של אינטלקטואלים; לכמה מהם היא קושרת כתרים של תהילה חולפת המתחרה בתהילתם של כוכבי קולנוע או שחקני פוטבול; אך את רובם היא משאירה בצלה של האלמוניות. ומתברר שהאינטליגנציה מוכנה לסבול רדיפות יותר משהיא מוכנה לסבול אדישות.

לחטא האדישות הזה נוספה עוד עילה לתרעומת, מבוססת יותר: נראה שמחיר ההצלחה הכלכלית הוא לעתים קרובות גבוה מדי. העושק הכרוך בציביליזציה התעשייתית, הברוטליות שביחסי האנוש, עוצמתו של הכסף, המרכיבים הפוריסניים בחברה האמריקנית – כל אלה מזעזעים את האינטלקטואל שחונק על ברכי המסורת האירופית. הוא קושר, בשטחיות מסוימת, בין המציאות, או בעצם בין המילים שאותן אינו אוהב, ובין המחיר – שאולי הוא בלתי נמנע ואולי זמני בלבד – של הקדמה הכלכלית ושל שיפור מצבם של הפועלים. מול המגזינים השטחיים או המוצרים היוצאים מהוליווד הוא מעמיד את היצירות הספרותיות הנעלות ביותר, שאותן קורא רק קומץ נבחרים, במקום להשוותם למזון הרוחני שצרכו בעבר הלא־רחוק אנשים מן השורה. ביטול הבעלות הפרטית על אמצעי הייצור לא יעשה את הסרטים או את תכניות הרדיו לרדודים פחות.

גם בעניין זה נוטים האינטלקטואלים להיות יותר אנטי־אמריקנים מן הציבור הרחב, שבבריטניה, למשל, מתקשה לוותר על הסרטים ההוליוודיים. מדוע לא יודו האינטלקטואלים בפני עצמם שעיקר עניינם אינו ברמת החיים של הפועל אלא בעידון היצירה ובאיכות החיים? מדוע הם דבקים בעגה הדמוקרטית, בעוד שהאמת היא שהם מתאמצים לגונן על הערכים האריסטוקרטיים מפני פלישתם של אנשים ומוצרים המיוצרים בשרשרת?

גיהינום האינטלקטואלים

הדיאלוג בין האינטלקטואלים הצרפתים והאמריקנים סובל מקשיים משום שאלה ואלה נמצאים, במובנים רבים, משני עברי המתרס.

מספר בוגרי האוניברסיטאות או הכותבים המקצועיים בארצות־הברית גבוה מאשר בצרפת, במספרים מוחלטים ובמספרים יחסיים, משום שהוא גדל כל העת עם ההתפתחות הכלכלית. אך הנציג האופייני של האינטליגנציה האמריקנית אינו המשכיל איש הרוח,⁸ אלא המומחה, בין שהוא כלכלן ובין שהוא סוציולוג. שם נותנים אמון בטכנאים ולא באיש התרבות. חלוקת העבודה הולכת ומתרחבת אפילו בתחום הספרות. כלום יש הבדל בין סולם היוקרה שלפיו נשפטים המקצועות שאינם מלאכת כפיים בארצות־הברית ובין זה הנהוג בבריטניה, למשל? בהעדר מחקר ספציפי בעניין, קשה לענות על כך בביטחון. ההייררכיה, שאותה קשה לקבוע במדויק, משתנה קרוב לוודאי לפי הקבוצות השונות גם באותה ארץ עצמה. לכל חוג מקצועי יש הנורמות שלו. כך או כך, על עובדה משמעותית אחת אפשר להצביע בביטחון: הסופר או הפילוסוף, שניצב במרכז הבמה הציבורית בצרפת, אינו משאיר באופן ממש את חותמו האישיותי או המושגי על האינטליגנציה האמריקנית.

אם פריז של הגדה השמאלית היא גן עדן לסופרים, אפשר לראות בארצות־הברית את הגיהינום שלהם. ובכל זאת, הסיסמה "השיבה לאמריקה" יכולה להתנוסס מעל סיפורה של האינטליגנציה האמריקנית בחמש־עשרה השנים האחרונות. צרפת נושאת על כפיים את האינטלקטואלים שלה, אף שאלה דוחים אותה ומוקיעים אותה, אבל ארצות־הברית אינה מגלה שום סלחנות כלפי סופריה, אף שאלה שרים לה שיר הלל.

כאן וכאן, המניע הוא אותו מניע: הצרפתים מגיבים על ההשפלה של ארצם, והאמריקנים – על גדולתה; אלה ואלה מוסיפים לטפח תחושות לאומיות של נהייה אחר נקמה או ערגה לתהילה. למרבה הפלא, באותה שנה ממש – 1953 – ניצת בארצות־הברית פולמוס ה"אֶגֶדָה" ("המשכיל"), וכתב העת פרטין רוויז פרסם את המחקר שכותרתו "אמריקה והאינטלקטואלים". המחקר חשף את נטייתם הפטריוטית הגוברת של האינטלקטואלים האמריקנים, לעומת העוינות הסמויה כלפיהם שנתגלתה במהלך הפולמוס בקרב חלק נכבד מן האוכלוסייה.

מקורו של הכינוי "אג'הד", ראש ביצה, לוט בערפל, אך הוא זכה להצלחה סוחפת. בתוך ימים אחדים הוא פשט בכל ארצות-הברית: בעיתונים, בשבועונים ובכתבי עת התפרסמו מאמרים בעד או נגד אנשי ה"אג'הד". הוויכוח בנושא ליווה את מערכת הבחירות לכל אורכה: אנשי חוגו של אדלי סטיבנסון* נחשבו לנציגים אופייניים של הטיפוס, והרפובליקנים השתדלו מאוד להכתים את המועמד הדמוקרטי על ידי זיהויו ככזה. היות שהפולמוס נוהל על ידי עיתונאים וסופרים, שבמובן הסוציולוגי הם אינטלקטואלים לא פחות מאלה שהם עצמם מוקיעים, נשאר רק להבהיר אילו תווי אופי הופכים סופר או פרופסור ל"ראש ביצה" ראוי לבוז.

לואיס ברומפילד, אחד מן האינטלקטואלים הבולטים בקרב האנטי-אינטלקטואלים, הציע לכינוי הגדרה: "אדם בעל יומרות אינטלקטואליות חסרות בסיס, לעתים קרובות פרופסור או בן חסותו של פרופסור. שטחי ביסודו, מגיב על כל עניין בצורה נשית והיסטרית. יהיר, נוהג בבני-אדם בבז, שופע זחירות דעת וזלזול כלפי הניסיון שצברו אנשים נבונים ומוכשרים ממנו. בעל דרך מחשבה מעורפלת במהותה, שקוע בערבוביה של רגשנות ואוונגליזם בוטה, חסיד אדוק של הסוציאליזם והליברליזם האופייני לאירופה המרכזית, שאינו דומה לתפיסה היוונית-צרפתית-אמריקנית של הדמוקרטיה הליברלית. נתון להשפעת הפילוסופיה המוסרית של ניטשה, המוליכה אותו תכופות אל הכלא או אל עמוד הקלון. חכמולוג מלא חשיבות עצמית, נוטה להתבונן בבעיה מכל היבטיה עד שמוחו מתרוקן. יפה נפש אָנְמִי".

הגדרה זו מלקטת מכל הבא ליד את ההאשמות המוטחות באינטלקטואלים מימים ימימה: הם מתיימרים להיות בני-סמכא יותר מהאדם הרגיל, אך לאמיתו של דבר הם נופלים ממנו בכישוריהם; הם חסרי גבריות וכח רצון; מרוב התבוננות בבעיות מכל צדיהן, הם מחמיצים את העניין העיקרי וניטל מהם כושר ההחלטה (הרמז להומוסקסואליות מקצין את הטיעון במלוא החרifות). ולבסוף, הסוציאליזם המרכז-אירופי, בעל האופי הדוקטרינרי, מאפיין את האידיאולוגיה של "ראש הביצה", המוצא את סיפוקו במרקסיזם מדולל ומפלס על ידי כך את הדרך לקומוניזם.

* אדלי סטיבנסון (Adlai Stevenson, 1900-1964), מושל אילינוי ולימים שגריר ארצות-הברית באו"ם. היה מועמד הדמוקרטים לנשיאות בשנים 1952 ו-1956, אך בשתי הפעמים נוצח בידי אייזנהאואר.

סוג הוויכוח הזה אינו מוגבל לארצות־הברית. 'קשקשנים בשכל', 'חולמים בהקיץ', 'אידיאליסטים מנותקים מן המציאות' – גידופים אלו ואחרים היה אבי המשפחה הבורגנית מטיח בבנו כאשר הלה ביקש לעשות לו קריירה בתחום הספרות והאמנות; וכך היה חושב – גם אם לא בקול – הפוליטיקאי או בעל המפעל, כל אימת שהפרופסור או איש המוסר היה מגנה אותו על קשיחותו.

ועם זאת, לפולמוס האמריקני יש קווי ייחוד משלו. אנשי המעשה בצרפת בת־ימינו רוחשים לערכים אינטלקטואליים כבוד רב מכדי שיתכנו בהבעה גלויה של השקפות כאלה. הם ממשיכים לחשוב רעות על אנשי הספר, אך אין הם מעזים לבטא זאת. הרמזים על העדר־גבריות או הומוסקסואליות, שאותם מפזרים בצד אחד של האוקיאנוס, אינם זוכים לאוזן קשבת בצדו האחר, משום שהם נחשבים לגסים ונבערים. אופייני עוד יותר לאווירה האמריקנית הוא החיבור בין הביקורת המופנית כלפי מעמד המשכילים בכללותו ובין הגינויים שלהם זוכים מי שקרויים אצלנו 'אינטלקטואלים של השמאל', ושב־רומפילד מכנה בשם 'ליברלים'.

אלה האחרונים נחשבים למי שבוגדים במסורת האמריקנית האמיתית היחידה, הליברליזם של "וולטיר והאנציקלופדיסטים, של אנשים כמו ג'פרסון, פרנקלין ומונרו, לינקולן וגרובר, קליבלנד וגם וודרו וילסון". לליברלים המדומים, לפי גרסה זו, יש מקור אחד – פסיכופט בשם קרל מרקס; אין הם מציעים שום אידיאל אלא הבטחות לביטחון כלכלי, והם קונים את נפש המצביעים בהצעות להעניק סובסידיות וקצבאות, "באותו סגנון שהמיט חורבן על רומא, קונסטנטינופול ובריטניה". הם דוגלים בתכנון מרכזי, הם מאמינים בחכמת המעשה שלהם, ולא בזו של האדם ברחוב; הם אינם קומוניסטים, אבל הם חושבים באופן לא ממוקד ומניחים לסטאליניסטים, בי־אלטה ובפוטסדם, להוליך אותם שולל.

גם המקארתזם מאשים את האינטלקטואל של השמאל בהיותו לא־אמריקני, בנהייתו אחר תורת הקלון של קרל מרקס, בהחדירו את הסוציאליזם המרכז־אירופי לארצם של ג'פרסון ולינקולן. וגם הוא מגנה את התמיכה בתכנון חברתי ואת ההומוסקסואליות, ורומז שהדוגלים בעקרונות מדינת הרווחה שותפים אף הם לרשעותו של הקומוניזם הבינלאומי, בין משום שהם חולקים עימו את תיאוריות הכזב שלו, בין משום שהם מקלים על חלחולה של השפעתו, ובין משום שבמודע או שלא במודע הם עושים עימו יד אחת.

הקונפורמיזם האנטי־ליברלי הזה (במובן האמריקני של המילה) הוא תגובה מאוחרת לקונפורמיזם מן הצד שכנגד. בשנות השלושים האמינו רוב הליברלים שקיימת באמת רציפות או סולידריות בין מתנגדי הקרטלים, חסידי החוקים הסוציאליים והבולשביקים. במהלך מלחמת העולם השנייה הם גוננו על אחדות זו של השמאל או של כוחות הקדמה ופיארו אותה הרבה מעבר למה שנדרש מן הברית הצבאית של המערב עם ברית־המועצות. הם גם סירבו במשך זמן ארוך מאוד להאמין באשמתו של אלג'ר היס.^{*} האנשים שלבם נהה בשנות השלושים אחר קסמו של הקומוניזם הגיעו ברובם מחוגי הבורגנות והאינטליגנציה, ורק מעטים מהם באו מקרב הפועלים או המיעוטים המדוכאים.⁹

האינטלקטואל האירופי, העורך מסע בארצות־הברית, נתקל כמעט בכל מקום בקונפורמיזם אנטי־מקארטיסטי, הבולט לעיניו יותר מן העוצמה הכבירה של המקארטיזם שהיה מצפה לפגוש. כולם מתנגדים לסנאטור המפורסם הזה (החריג הבולט היחידי הוא ג'יימס ברנהם, שסירב להוקיע נחרצות את המקארטיזם, וסולק עקב כך מקהילת הפרטיזן רוויו). אך לרוע המזל, בכל זאת חשים הכל שהם בגדר מיעוט, ולתחושה הזאת מתלוות נקיפות מצפון מעורפלות על עבר של הזדהות עם הקומוניזם¹⁰ וחשש מפני דעת הקהל העממית, שמא זו תעטוף באותה עוינות את האדומים, את הוורודים ואת בעלי הגוון הוורוד־חיוור.

בין כותלי האוניברסיטה האמריקנית, יספוג כל מי שאינו מתנגד למקארטי גינויים חמורים מצד עמיתיו (אף שלא נשקפת כל סכנה לקריירה שלו). ובכל זאת, אותם פרופסורים מהססים לעתים להתבטא בפומבי בעניינים מסוימים – למשל לגבי הקומוניזם הסיני. הקונפורמיזם האנטי־מקארטיסטי משתלב באופן מוזר בקונפורמיזם האנטי־קומוניסטי. הם מוקיעים את המשפטים שעורך הסנאטור, אך באותה נשימה הם מוסיפים שהקומוניזם מתועב בעיניהם לא־פחות. הקהילה האינטלקטואלית, המאוחדת כמעט כולה בעניין המקארטיזם, חשה באופן עמום את האיום הרובץ לפתחה: חלק מן

* אלג'ר היס (Alger Hiss, 1904–1996), משפטן ופקיד ממשל אמריקני. היה יועצו של רוזוולט בוועידת יאלטה. בשנת 1948 האשים אותו עיתונאי קומוניסט, שהעיד בפני ועדה של הקונגרס "לפעולות אנטי־אמריקניות", בריגול לטובת ברית־המועצות. בשנת 1950 מצא אותו בית המשפט אשם, אך הוא שוחרר מן הכלא בשנת 1954. בארכיונים הרוסיים שנחשפו בשנות התשעים לא נמצאו ראיות חד־משמעיות לאשמתו.

העם האמריקני, המסתייג ממומחים, מזרים ומרעיונות, ומוצא את מבוקשו בעיתונות של הרסט ומק־קורמיק, רואה עצמו כמי שנבגד על ידי מנהיגי האתמול, ועלול להפנות את זעמו נגד הסופרים, הפרופסורים והאמנים, הנושאים בעיניו באשמה הן למסירת אירופה המזרחית לידי צבאות רוסיה, הן לתבוסתו של צ'אנג־קאי־שק והן להפיכתה של הרפואה לשירות ממלכתי. ועם זאת, האינטלקטואלים הללו, המוטרדים מן הגל האנטי־אינטלקטואלי, שלמים לגמרי עם ארצות־הברית. היבשת הישנה איבדה את יוקרתה בעיניהם: הברוטליות והגסות הנלווים להיבטים מסוימים של החיים באמריקה הם כאין וכאפס בהשוואה למחנות הריכוז שהקימו גרמניה של היטלר וברית־המועצות. שגשוג הכלכלה בארצם מאפשר את השגת המטרות שלהן נכסף השמאל האירופי. מומחים מן העולם כולו באים לדטרויט להתחקות אחר סוד עושרם של האמריקנים. בשמם של אילו ערכים אירופיים יש להתייצב נגד המציאות האמריקנית? בשם הקסם והתרבות שנרמסים על ידי המכוניות ומזדהמים בענני העשן והפיח? הגעגועים לתקופה הקדם־תעשייתית אכן מעוררים אי אלו משכילים להעדיף את החיים בצרפת על פני צורת החיים האמריקנית. אך מהו מחירם של מקסמים רחוקים אלו בשביל המון העם? כלום אין האירופים עצמם מוכנים להקריבם למען כושר ייצור גבוה יותר, כלום אין הם מוכנים לבלוע אל קרבם כל מנה של אמריקניות ובלבד שיוכלו להעלות את רמת חייהם של ההמונים? במבט מארצות־הברית, אופן בנייתו של הסוציאליזם בברית־המועצות – כלומר התיעוש המואץ בהמרצתה של המפלגה הקומוניסטית, האדון היחיד במדינה – אינו גורע אלא דווקא מוסיף על ליקוייה של הציביליזציה הטכנולוגית.

עדיין נשארו אי אלו אינטלקטואלים הנאמנים למסורת האנטי־קונפורמיסטית, והם תוקפים בו זמנית את המגזינים, את התאגידים הגדולים, את מקארתי ואת הקפיטליזם. אך זהו אנטי־קונפורמיזם הנגוע בעצמו בקונפורמיזם, מאחר שהוא שב ופורט על הנושאים שהעסיקו את הליברליזם הלוחמני של אתמול. האינטלקטואלים האמריקנים תרים היום אחר אויבים להיאבק בהם. מקצתם לוחמים בקומוניזם ובקול ענות גבורה מאתרים אותו בכל מקום, אחרים לוחמים במקארתי, ואחרים לוחמים בקומוניזם ובמקארתי גם יחד, וזאת בלי למנות את אלה שנאשו מלחפש להם עניין להגן עליו, ולפיכך נאלצים להוקיע את האנטי־אנטי־קומוניזם: כולם צלבנים התרים אחר הכופר שיש להכותו לפי חרב.

בריטניה היא, קרוב לוודאי, המדינה המערבית שהפגינה את היחס ההגיוני ביותר לאינטלקטואלים שלה. וכדבריו של ברוגן בנוגע לאֶלֶן: "אנחנו הבריטים איננו מתייחסים לאינטלקטואלים שלנו ברצינות רבה כל כך". כך הם נמנעים הן מן האנטי-אינטלקטואליזם הלוחמני המתפתח לעתים מן הפרגמטיות האמריקנית והן מן ההערצה שלה זוכים הסופרים בצרפת, יחס שאינו מבחין בין יצירתם הספרותית לדעותיהם הפוליטיות, והנוסך באלה האחרונים תחושה מוגזמת של חשיבות ודוחף אותם להשקפות קיצוניות ולכתיבת מאמרים ארסיים.

אמת, עד מלחמת העולם השנייה, תנאי הקבלה לבתי הספר הממלכתיים ולאוניברסיטאות בבריטניה אפשרו למעמד השולט להטמיע אל תוכו, לו רצה בכך, גם את השונים ממנו. המוחים נגד השיטה ביקרו את הקונפורמיזם החברתי בלי לערער אותו ממש. סכסוכי האינטרסים בין אלה שנהנו מעמדה מועדפת לא סיכנו לא את החוקה ולא את השיטה המדינית. האינטלקטואלים פיתחו דוקטרינות שנתנו את השראתן לרפורמות, בלי לעורר בהמונים ערגה למהפכות אלימות. הרפורמות שנערכו בבריטניה בעשרות השנים האחרונות הגדילו באורח ניכר את מספר הסטודנטים והעניקו למגזרים חברתיים רחבים יותר נגישות להשכלה הגבוהה. האינטלקטואל איש השמאל, המצדד תמיד בעתיד כנגד ההווה, החש מין סולידריות עם כל המהפכנים בעולם, שולט בחלק מן העיתונות השבועית – ובכל זאת גם הוא טרם התנתק ממולדתו. כמו השמרנים, מגלה אף הוא זיקה עזה לממשלה ולפרלמנט שלו, והוא משאיר לעולם שמחוץ לבריטניה את חסדיה של 'החזית העממית',** שמפניה הוא מוגן הודות לחולשתה של המפלגה הקומוניסטית הבריטית. הוא יסכים לגמרי עם האמירה שכוחו של הקומוניזם בכל ארץ עומד בניגוד פרופורציונלי לסגולותיו הטובות של המשטר.

וכך הוא יכול לחלוק כבוד לאיכויותיו המצוינות של המשטר בבריטניה, אך גם להכיר בלגיטימיות של הקומוניזם בצרפת, באיטליה או בסין; להציג את עצמו כפטריוט אבל גם כשוחר האחוה העולמית. הצרפתי חולם על

* אלן (Alain) – כינויו של אמיל אוגוסט שרטיה (Emile-Auguste Chartier, 1868–1951), פילוסוף ומסאי צרפתי.

** כוונתו כנראה 'חזית העממית' – קואליציה של מפלגות השמאל בצרפת (סוציאליסטים, קומוניסטים ורדיקלים) שהתגבשה ביוני 1935 ועלתה לשלטון, בהנהגתו של ליאון בלום, בבחירות שנערכו שנה לאחר מכן.

יישוב שתי המגמות האלה באמצעות הטמעת אורחות החיים של צרפת בקרב כל הלא-צרפתים. האנגלי, לעומת זאת, סבור שאיש מחוץ לתושבי האיים הבריטיים המאושרים אינו ראוי לשחק בקריקט או לעסוק בדיונים פרלמנטריים. מיזוג משונה זה של צניעות ויהירות אולי יזכה אותו בגמולו: עמי האימפריה לשעבר, שהבריטים חינכו ושחררו, אכן יוסיפו לשחק בארצותיהם בקריקט ובדיונים פרלמנטריים.

הערות

1. במאה השמונה-עשר קל היה לזהות מי משתייך לקטגוריית האינטלקטואלים. על ההגדרה הזאת ענו דיידרו, האנציקלופדיסטים ואלה שכונו אז הפילוסופים [כלומר הנאורים או המקורבים להם, כגון וולטיר, רוסו, מונטסקייה].

2. שני הקריטריונים האחרונים, אף כי אינם סותרים, שונים זה מזה באופן בולט. מקצועני התבונה נרתמו יותר ויותר לשירות התכלית המעשית, המינהלתית או התעשייתית. זן החובבים שרד דווקא בקרב אנשי המדע או המשכילים העוסקים במחקר לשמו או ביצירה לשמה.

3. Crane Brinton, *The Temper of Western Europe* (Harvard: Oxford, 1954).

4. ברור שאמירת שבחי ספרטה באתונה או הלילו של היטלר בפרז, הייתה מבחינתו של האינטלקטואל דרך להביע את התנגדותו למשטר הקיים.

5. פעמים רבות עוברים רעיונות ממפלגה למפלגה. מפלגות הימין היו שוחרות שלום ועוינות לגישה של הליכה-עד-הסוף בשנים 1815, 1840 ו-1870. דווקא הפטריוטים המהפכני היה לאומני ולוחמני. השמאל לא היה לשוחר שלום והימין לא היה ללאומני אלא בסוף המאה התשע-עשרה. גם בתחום מדיניות החוץ התחלפו בתכיפות עמדות הימין והשמאל. בהתמודדות עם ההיטלרזים, נטה הימין לתמוך בהסכם מינכן ובשיתוף פעולה עם הכובש הנאצי. אותן נטיות פשרניות מאפיינות כיום את יחסו של השמאל המערבי לתופעת הסטאליניזם.

6. אני מדבר על אלה שאינם קומוניסטים ואינם נוטים לקומוניזם. הקומוניסטים עצמם עושים מלאכתם נאמנה למען ברית-המועצות.

7. בבריטניה, שבה יש עדיין חוש צדק מפותח, נחל המאבק הקומוניסטי בפרשת רוזנברג כישלון.

8. בין אנשי הרוח, תופסים הפרופסורים בדיונים הרעיוניים מקום חשוב יותר מן הסופרים – ההפך ממה שמתרחש בצרפת.

9. מיעוט ההצלחה של התעמולה הקומוניסטית בקרב השחורים באמריקה הוא תופעה מעניינת. השחור רוצה להיות אמריקני במאה אחוזים. הוא זועק חמס על המציאות האמריקנית – בפני בית הדין של האידיאל האמריקני. אין הוא בוחר בדרך המהפכה.

10. מאחר ששגיאה זו (של הזדהות עם הקומוניזם הסובייטי בראשית דרכו) אפיינה את האינטלקטואלים יותר מאשר את האיש הפשוט, הלה רואה בה אישור לעליונות השכל הישר על פני התבונה האקדמית.